

Володимир Омельчук

ФОРМУВАННЯ ЄДНОСТІ ГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ АРАБСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ

A public policy of forming of unity of humanitarian space is in the Arabic countries. In this article principles and mechanisms of public policy of the Arabic countries are examined in a humanitarian sphere as pre-condition of unity of their internal space. It is predefined the necessity of study and introduction of foreign administrative experience as a constituent of system optimization of state case of Ukraine frame. Providing of management is analysed this sphere, linguistic, confessional, nacional segments of general identity.

У цій статті розглядаються засади та механізми державної політики арабських країн у гуманітарній сфері як передумова єдності їхнього внутрішнього простору. Це зумовлено необхідністю вивчення та упровадження зарубіжного управлінського досвіду як складової системної оптимізації моделі державного управління України. Аналізуються забезпечення управління цією сферою, мовний, конфесійний, національний сегменти спільної ідентичності.

У арабських державах суспільне згуртування та національна консолідація етнічних, племінних та кланових спільнот була зумовлена тривалим колоніальним пануванням або загрозою втрати незалежності. Ці виклики зумовили кардинальну модернізацію системи традиційних цінностей. Тривалий час процес модернізації гуманітарної сфери арабських держав їхніми правлячими елітами розглядався як європеїзація. Однак сьогодні переважна більшість арабських держав повертається до системи традиційних цінностей, які розглядаються як стрижень суспільної єдності та державної стабільності, особливо з огляду на глобалізаційні виклики. Нагальність змін управління гуманітарною сферою підкреслюється масованим наступом фундаменталістської моделі духовних чеснот, яка загрожує самому існуванню арабських політичних режимів. Цей регіон, з огляду на позитивну демографічну динаміку, гуманітарну, політичну, соціальну нестабільність, є сам загрозою для сусідньої Європи через нездатність останньої забезпечити вироблення та реалізацію адекватної міграційної політики, негативну демографічну динаміку. Це вже засвідчили поступова арабізація та ісламізація низки регіонів Старого Світу, передусім Півдня Франції, активна участь мігрантів арабського походження у заворушеннях у Парижі, Лондоні, Берліні та їхня боротьба за свої повні як гуманітарні, громадянські, політичні права, створення тут арабських терористичних угруповань.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення державного управління та державної політики, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з державного управління, принципи і засоби наукового пізнання, які гарантують достовірність, неупередженість добутих результатів, досягнення поставленої мети. Відзначимо різноманітність наукових робіт, які висвітлювали розвиток та структурування національного, мовного та конфесійного простору арабських держав. Низка дослідників торкалися конфліктних вимірів гуманітарних процесів у цьому регіоні. Зауважимо праці А. Халідова, Є. Примакова, К. Меркулова, Р. Степанова, Р. Ланди, Д. Воблікова, П. Вознюка тощо. Окремих аспектів зазначеної проблеми торкався і автор [1].

Однак спеціальні дослідження, які б розглядали державну політику у гуманітарній сфері арабських країн як чинник забезпечення їхньої внутрішньої єдності, відсутні.

Об'єктом дослідження виступає гуманітарна сфера внутрішнього простору арабських держав. *Предметом* є державно-управлінські

відносини щодо гуманітарного простору як чинник державотворення. *Метою* статті обрано з'ясування особливостей управління гуманітарними процесами як структурного елементу державної політики арабських країн. *Наукова новизна* полягає у системному аналізі механізмів управління гуманітарними процесами у структурі державної політики арабських країн Північної Африки та Близького Сходу з огляду на можливість використання зарубіжного досвіду в оптимізації інтегративної моделі державної політики України.

Неспроможність європеїзаторських моделей, які не враховували базових історико-культурних традицій, стали глобально помітні вже у 1970-ті роки. Саме тому у низці моделей державної політики пріоритетом було обрано повернення до традиційних цінностей. Особливої актуальності ці питання набули у арабських державах Близького Сходу, які склалися у рамках близькосхідної цивілізації. Остання завжди характеризувалася суттєвим, часто визначальним, впливом ісламу. Спорадичні культурно-ідеологічні імпульси модернізаційного характеру, потрапляючи на цей ґрунт, істотно видозмінюються [2]. Водночас, у рамках арабісламського світу виникли ізоляціоністські підходи щодо формування гуманітарного простору. Типово антизахідним шляхом духовно-світоглядної модернізації стала лівійська модель розвитку гуманітарного простору [3]. У Саудівській Аравії масовий приплив західних цінностей, який завдав істотної шкоди усталеним фундаменталістським духовно-світоглядним цінностям та історико-культурним засадам, викликав рішучий масований опір з боку значної традиціоналістичної частини суспільства, майже усього духовенства. Це порушило хиткі механізми гуманітарної стабільності і дало підстави спеціальній футурологічній групі Інституту Брукінгса прогнозувати кризові прояви у майбутньому країни [4]. Складовими національно-культурної ідентичності Алжиру конституційно визначено цінності ісламу, традиційні культури арабського та берберського населення [5]. Водночас, є випадки окремих етноконфесійних груп усередині окремих держав (курдів у Іраці, маронітів у Лівані, коптів у Єгипті, берберів у державах Магрибу) протиставити державний націоналізм загальноарабському [6].

Для становлення національної ідентичності Алжиру та Тунісу першочергового значення набувають контакти з державами Арабського світу, передусім Магрибу, від якого вони були штучно ізолювані. Паралельно формується загальноафриканський культурний простір та посилюються внутрішньоафриканські культурні

зв'язки [7]. Однак панарабізм та панмагрибізм, поряд з ісламом, ослаблюють внутрішньодержавні інтегративні процеси, ускладнюючи становлення цілісних гуманітарних просторів держав Близького Сходу [8]. Не випадково влада Тунісу підкреслювала значущість культури у становленні та розвитку держави. Творча ініціатива народу та її прояви у науці та мистецтві розглядалися як гарантії національної цілісності. Відповідно, обсяг видатків на потреби Міністерства культури досяг 1% бюджету Тунісу [9].

У країнах Близького Сходу традиції державної опіки над мовою титульного етносу сягають часів давніх цивілізацій. Уже у епоху арабських завоювань (30-ті роки VII — середина VIII століть) арабська мова у нерозривному зв'язку з ісламом стали чинниками державогенезу, націєгенезу та формування спільного гуманітарного простору на величезній території від Атлантичного до Індійського океану. З форсованим розширенням ареалу використання арабської мови та ісламу змінюється і динаміка соціально-ідеологічних, духовно-світоглядних та лінгвістичних процесів. Започаткована сакралізація арабської мови, поділ її усної та письмової форм і виникнення соціально-комунікативної системи на релігійній основі набули системоутворюючого характеру. Військова експансія, яка доповнювалася ідеологічною та мовною, посилювали інтеграційні можливості ісламської общини та ісламської держави. Володіння арабською мовою слугувало символом належності до нового гуманітарного простору, соціально-ідеологічної та духовно-світоглядної солідарності інтегрованих у нього учасників (осіб, родин, громад). Пропагування ісламу та пояснення Корану велося лише арабською мовою і стало поштовхом її вивчення на загальнодержавному рівні, зібрання та фіксація пам'яток цією мовою. Ужиток арабської мови у державному управлінні знайшло вираз у реформах халіфа 'Абд ал-Маліка (685–705 роки від Різдва Христового), коли у діловодстві та карбуванні монет було здійснено запровадження арабської мови [10]. В арабських країнах конституційно закріплено офіційний (державний) статус арабської мови. Це характерно для державно-управлінської моделі Ємену [5, с. 253]. Усталені традиції державної мовної політики. Вже ухваленою 19 квітня 1923 р. Конституцією Єгипту арабська мова оголошувалася офіційною [11]. У Мавританії, по проголошенні незалежності, у школах всіх рівнів та в офіційних установах законодавчо, поряд з французькою, було уведено арабську мову. Рівноправне становище цих двох мов розглядалося як проміжний стан на шляху до виняткового

користання арабської мови у сфері освіти і державного управління [12].

Посилюється контроль держави в інформаційній сфері. Друк, увезення і розповсюдження іноземних періодичних та інших видань у Тунісі може бути заборонений постановою міністра внутрішніх справ за рекомендацією державного секретаря з питань інформації при прем'єр-міністрові. 30 січня 1989 р. було створено Вищу раду з питань засобів інформації і комунікації як консультативний орган при президенті Тунісу [13].

Важливе місце в країнах Арабського світу займають взаємини Держави з Церквою, що простежується як на Близькому Сході, так і у Магрибі. Активно проходить синтез традиційного ісламу з сучасними буржуазними суспільними інститутами, що дає підстави прогнозувати інтеграцію духовно-світоглядних систем Заходу та Сходу [14]. Історично держава в ісламському світі набувала форми халіфату, що давало можливість використовувати духовні важелі впливу у ході здійснення владних повноважень. Цементуючи гуманітарний простір держави, іслам зумовлює його значне фрагментування. Сакралізуючи владу, ці особливості істотно ускладнювали зворотні зв'язки в системі державного управління та місцевого самоврядування [15]. Однак режим імамату в Північному Ємені так і не спромігся розв'язати проблем гуманітарної єдності країни і був повалений 26 вересня 1962 р. угрупованням «Вільні офіцери». Новий режим, маніфестом Ради революційного командування від 27 вересня, підкреслюючи вірність нормам шаріату, проголосив рівність усіх громадян, незалежно від релігійних розбіжностей, і усунув від влади зейдитську аристократію [16]. Нова Конституція Єменської Республіки, ухвалена 16 травня 1991 р., проголосиє захист релігії, поряд з Батьківщиною, священним обов'язком кожного громадянина [5, с. 364].

Іслам активно впливає на модель зовнішньої політики Єр-Ріяду. Паломництво мусульман з усього світу в Мекку та Медину істотно посилює позиції Саудівської Аравії в ісламському світі [17]. З іншого боку, влада королівства змушена була посилити контроль над шиїтською громадою держави, особливо після заворушень та виступів у східних районах, зокрема Дахрані, де шиїти становлять значну частину населення, та сутичок у Мецці, спровокованих паломниками з Ірану [16, с. 92–93].

Схвалена 15 жовтня 2005 року на загальному референдумі Конституція Іраку гарантує ісламську ідентичність більшості іракського

народу, повноту релігійних прав кожного, а також свободу віросповідання і відправлення релігійних культів, зокрема християн, езидів та сабеян-мандеїв. Підкреслено, що Ірак, хоча й є багатоконфесійною державою, — складова ісламського світу [5, с. 309]. Багатоконфесійним характером традиційно вирізнявся гуманітарний простір Лівану. Вже сформований 2 грудня 1941 р. Ахмед беєм Дауком ліванський уряд включав суніта, двох шиїтів, двох маронітів, друза, православного, католика і протестанта [18]. Хоча у подальшому державно-управлінська модель Лівану зазнала суттєвої модернізації її багатоконфесійний характер було закріплено законодавчо. Всім релігійним громадам гарантовано відправа релігійних культів за умови відсутності загрози громадському порядку [5, с. 398]. До прийняття Палатою депутатів Лівану закону про вибори без конфесійного розмежування порядок засідань визначався, виходячи з принципів рівності між мусульманами та християнами [5, с. 401–402]. У Судані конституційно проголошено релігійну терпимість. Поряд з визнанням ісламу релігією більшості населення визнано поширення християнства і традиційних релігій [13, с. 936].

Іслам набув статусу державної релігії після проголошення незалежності у Марокко [19]. Державною релігією іслам було проголошено Конституцією (1976 р.) та Національною хартією Алжирської Народної Демократичної Республіки [19, с. 54]. Конституція Алжиру проголошує державу землею ісламу, забороняючи в усіх державних установах практику, що суперечить ісламській моралі [13, с. 936]. Вже ухваленою 19 квітня 1923 р. Конституцією Єгипту іслам оголошувався державною релігією. Порядок здійснення королем Єгипту своєї влади у межах, встановлених конституцією, щодо релігійних установ, призначення вищих духовних ієрархів, вакуфів, а також релігій, сповідання яких було дозволено в країні, встановлювався законом [11, с. 727]. Не була відділена релігія від держави у Кувейті, а іслам сунітського напрямку є державною релігією. Глава держави є одночасно главою місцевих мусульман. Усіма релігійними справами, адміністрацією та фінансами займається авкаф — міністерство вакфів та ісламських справ. Воно стежило за мусульманською нерухомістю, офіційно наймало імамів та мул для мечетей [19, с. 109]. Згідно зі схваленою у 1952 р. Конституцією Йорданії королем міг бути лише мусульманин за віровизнанням [19, с. 122]. Сповідувати іслам має президент Тунісу. Це обов'язкова вимога і для кандидата на посаду глави туніської

держави [5, с. 465–466]. Бути мусульманином повинні президент Алжиру [5, с. 432] та президент Сирійської Арабської Республіки [5, с. 432]. Важливу роль іслам відіграє у формуванні морально-політичної орієнтації населення і загалом національної єдності Мавританії. Хоча конституційна хартія 1980 р. гарантує свободу віровизнання і для прихильників інших релігій за дотримання ними правил громадського порядку і суспільної моралі, але главою держави тут може бути також лише мусульманин [12, с. 58]. В Йорданії низка релігійних свят відзначається як державні. Мусульманське духовенство відіграє важливу роль у системі освіти. Державна влада і духовенство країни проводять курс на ісламську єдність [20]. Іслам є державною релігією Ємену. Вже у Єменській Арабській Республіці було створене Міністерство у справах вакуфів, яке до революції контролювало до 13% оброблюваної землі. Основою законодавства є шаріат. Шаріатські суди нижчої інстанції підпорядковані Верховному шаріатському суду, створеному у 1964 р. Водночас, уже згідно Конституцією 1970 р. у ЄАР діяльність релігійних громадсько-політичних організацій і партій була заборонена [20, с. 144].

Контроль держави над релігійними інституціями в Ісламському світі посилюється. У Королівстві Саудівська Аравія у 1971 р. було створено Міністерство юстиції, яке зайняло місце кабінету Головного муфтія. Міністром юстиції став головний улем і член королівської родини аш-Шейх. Одночасно він став членом Ради міністрів, тобто державним службовцем, зобов'язаним виконувати вказівки короля. Однак підтримка улемів і надалі залишається важливим чинником легітимації королівської влади Саудидів [21]. У Тунісі після приходу до влади Соціалістичної дестурівської партії іслам було перетворено на одну з основ побудови «дестурівського соціалізму». Уряд здійснив низку заходів, спрямованих на підпорядкування ісламу та мусульманського духівництва у державі. Спеціальною постановою всі мечеті та духівництво при них були поділені на ранги. Головною мечеттю стала Кайруанська, далі Джамаа-зейтун і т. д., а мусульманське духівництво стало отримувати заробітну платню. Було обмежено дії мусульманських фанатиків і збільшено права жінок [19, с. 51–52]. У Марокко король є водночас духовним главою мусульман держави. Згідно з традицією, король щоп'ятниці верхи на коні вирушав у супроводі слуг та охорони на молитву у центральну мечеть столиці [18, с. 59]. Для консолідації ісламського духовенства було утворено Раду мечетей у Сирії.

Водночас, будівництво мечетей у цій державі здійснюється за пожертви, які звільнені від оподаткування [20, с. 133]. Однак, попри відповідну державну політику, вже у середині 1970-х років у Єгипті не вистачало кваліфікованих кадрів для цієї сфери: імамів (понад двох тисяч), проповідників, муедзинів тощо, а наявні не відповідали необхідним вимогам [22]. Держава уживає системи заходів щодо подолання організованого екстремізму у релігійному середовищі. Діяльність угруповання Братів-мусульман заборонена в Йорданії [20, с. 141].

Поступово і відходить від релігійних канонів освітня система арабських держав. Зокрема, після досягнення незалежності Тунісу почалися реформи у системі освіти. Релігійний університет Зейтуна був перетворений у факультет Туніського університету, середня релігійна освіта була занесена у загальну систему освіти і тому випускники Зейтуни змушені були у подальшому отримувати світські дипломи. Запровадження загальної світської освіти супроводжувалося скасуванням коранічних шкіл [23]. Тривалий час у вищій освіті Судану зберігалася тенденція переваги у підготовці фахівців саме гуманітарного спрямування [24]. Курс з історії національно-визвольного руху читався у підготовчій середній школі Народної Демократичної Республіки Ємен поряд з викладанням фундаментальних наук [25].

Практика трайбалізму, дискримінації національних меншин та субетносів характерна для політичних режимів Судану, Марокко, Алжиру, Сирії, Іраку. Ці держави впроваджують курс на інтеграцію національних меншин у гуманітарні процеси усередині країни. Влада Мавританії взяла курс на зміцнення тенденцій щодо формування у майбутньому єдиної етнополітичної спільноти. Однак негроїдні меншини півдня держави вимагають суттєво видозмінити лінгвістичну, культурно-освітню, соціальну політику, вимагаючи рівних прав з маврами [12, с. 58]. У 1979 р. в столиці Мавританії Нуакшоті створений Інститут національних меншин, який почав готувати кадри та посібники для етнічних спільнот країни. Уряду вдалося створити експериментальні класи для навчання мовами пулар, сонінке і волоф [12, с. 73]. У багатьох арабських державах до цього часу відчувається вплив традицій міжетнічної комунікації, закладених метрополією. Зауважимо, що колоніальні держави (Велика Британія, Франція, Іспанія) вживали заходів як щодо посилення свого гуманітарного впливу у колоніях, так і його консервування після проголошення їхньої незалежності.

Франція вже з 1889 р. визнавала французом кожного європейця, який народився у Алжирі. Водночас, права місцевого населення були істотно обмежені. Було призупинено природний процес арабізації кабілів, чому активно сприяла французька влада. У самій Кабілії заохочувалися місцеві інститути (таджемаїт), природне право (кануни), культ кланів тощо [26]. Після проголошення незалежності Алжиру протистояння посилилося і призвело до збройних виступів та терористичних актів. Берберське питання було однією з найскладніших гуманітарних проблем, яке постало перед урядом. Всесвітній конгрес амазіг, створений 36 берберськими організаціями, в тому числі і Алжиру, поставив питання щодо визнання берберської мови в Алжирі. Однак це було відхилено, хоча на референдумі 1996 р. його громадяни проголосували за визнання амазігства (берберизму) фундаментальною складовою ідентичності країни. Уведення у 1998 р. закону про обов'язковість в Алжирі саме арабської мови призвело до сутичок і заворушень у берберських районах [27].

У Іраку та Сирії до цього часу неінтегрованою спільнотою залишаються курди, що змушує уряди цих країн шукати механізми їхньої інтеграції у соціокультурні процеси. Офіційний Багдад узагалі вдався до прямих військово-каральних операцій проти курдського населення півночі. Хоча ще 11 березня 1974 р. проголошено автономію Іракського Курдистану з центром у Ербілі, куди увійшли мухафази Сулейманія, Ербиль, Даху [28], баасистський режим не розв'язав найважливіші проблеми гуманітарного розвитку курдської громади. 10 квітня 1991 р. США зажадали від Іраку припинити всю діяльність на своїй території на північ від 36-ї паралелі. У випадку військового перешкоджання Багдадом міжнародним операціям з наданням гуманітарної допомоги курдам Штати залишали за собою право застосувати силу [29]. Зміна політичного керівництва країни зумовила суттєву модернізацію державної політики у гуманітарній сфері. Схвалена 15 жовтня 2005 року на загальному референдумі Конституція Іраку гарантує офіційний статус курдської мови поряд з арабською. Іракці набули права навчати дітей мовою предків, зокрема туркоманською, асирійською, вірменською в державних освітніх установах, чи будь-якою іншою мовою у приватних освітніх установах згідно з прийнятими освітніми стандартами. Офіційний статус передбачає видання курдською мовою офіційної урядової газети, висловлювання, обговорення і виступи нею у державних установах, уряді, парламенті, судах,

офіційних заходах, прийняття і публікація офіційних документів, ведення офіційного листування, навчання у школах, її рівність у випуску банкнот, друці паспортів, виготовленні печаток [5, с. 309–310]. Конституційно передбачено можливість використання французької мови у Лівані [5, с. 399].

Тривале ігнорування позицій національних меншин у гуманітарній сфері і надалі викликає конфлікти на території багатьох арабських держав. Насильницька ісламізація та арабізація південних районів Судану взагалі спричинили широкомасштабну громадянську війну у цьому регіоні. Вже 18 серпня 1955 р., через день після проголошення парламентом незалежності Судану, ліберальна партія за підтримки англійців підняла повстання Екваторіального корпусу. Його було жорстоко придушено північно-суданськими військами. Невирішеність цих питань посилювалася поведінкою південних сепаратистів та представників офіційного Хартуму, зокрема на круглому столі у березні 1965 р. Було створено парламент Південного Судану, якому надали допомогу окремі африканські країни. Сепаратисти звернулися до ООН та ОАЄ, одночасно розгорнувши дії формувань Анья-Нья. Водночас розглядалася програма мирного урегулювання, яка активно обговорювалася на круглому столі, передбачала укладення угоди про національну єдність Судану у рамках існуючих державних кордонів, визнання наявних економічних, політичних, культурних та етнічних розбіжностей і потребу у створенні місцевої автономії для південних провінцій, заснування на Півдні регіонального парламенту і уряду, які мали займатися питаннями освіти, окремі питання мали розглядати спільно уряди Півдня та загальносуданські. Південь мав дістати право пропорційного представництва в органах центральної влади та програму сприятливих умов для соціально-економічного розвитку регіону. Перша спроба урегулювання була зроблена урядом після революції 1964 р., однак її заблокувало повернення до влади правих сил. Нові кроки були зроблені у 1969–1971 роках, коли було створено Міністерство у справах Півдня, яке очолив Джо́зеф Гаранга, вихідець з південного племені дінка. Суданська армія припинила військові дії на Півдні, почалася підготовка кадрів для роботи у культурних, адміністративних, господарських установах регіону, Південний Судан включили у п'ятирічний план соціального та економічного розвитку країни [30]. У лютому 1972 р. в Аддіс-Абебі відбулися переговори між представниками суданської влади та південносуданською делегацією, яку очолив Жок Мадінг Гаранг.

Підписана 28 лютого угода передбачала припинення військових дій на Півдні на умовах надання регіону автономії. Тут утворювався регіональний парламент (Народні збори) та уряд (Вища виконавча рада), у ведення яких, зокрема, передали освіту. Столицею Південного Судану була проголошена Джуба, державною мовою — арабська, робочою англійська [30, с. 72–73]. Водночас, усередині Південного Судану почали наростати суперечності між окремими племенами, передусім претензії щодо привілейованого становища дінка в адміністративному апараті автономії. Щоб їх усунути, в усіх провінціях проводилися наради вождів племен, а у квітні 1973 р. відбулася об'єднана нарада представників усіх південно-суданських племен у Джубі. Водочас причини конфлікту усунути не були і сутички продовжувалися. Сутички на расовому ґрунті спалахнули у березні 1975 р. у гарнізоні Акобо [30, с. 74–76]. Це протистояння зумовило зрив домовленостей, ліквідацію автономії, подальшу ескалацію військових дій у 1980–1990 роках. ООН звернулася до суданського уряду з вимогою роззброїти воюючі у Дарфурі підрозділи Джанджауїд. Останні, називаючи себе Добровільними арабськими підрозділами, допомагають уряду придушити заворушення на півдні країни. Офіційний Хартум погодився на уведення нігерійських та руандійських миротворців, яких на лютий 2005 р. нараховувалося 1,4 тисяча осіб. Загальна ж кількість контингенту Африканського Союзу після повного розгортання мала становити 3,3 тисячі солдат та офіцерів [27, с. 412–413]. У травні 2006 року було укладено Дарфурську мирну угоду між урядом Судану та головним опозиційним угрупованням у регіоні SLM/A, яка передбачала низку гуманітарних заходів у регіонів. Передбачено створення Перехідної регіональної адміністрації Дарфуру, яка керуватиме трьома провінціями регіону [31]. Гуманітарний простір Судану носить фрагментований характер, що зумовлено впливом племінних, традиційних етнічних кланів. Два найбільших тарікати — Ансарійя (майже половина арабо-суданців, зокрема союз племен баггара) і Хатмійя (арабо-суданські племена долини Нілу та неарабські етноси) — контролюють дві найчисленніші політичні партії — Аль-Умму і Юніоністсько-демократичну [6, с. 177].

У Алжирі саме упровадження арабської мови призвело до сутичок і заворушень у берберських районах [27, с. 444–445]. Украй непростою залишається гуманітарна ситуація в анексованих марокканською владою західносахарських землях. Фактично, у За-

хідній Сахарі триває війна. Після виведення іспанських військ регіон спочатку був поділений між мавританцями та марокканцями, а після серпня 1979 р. останні займають всю Західну Сахару [32]. Султанський уряд взяв курс на асиміляцію місцевого населення та сприяння переселенню сюди марокканців з півночі. З іншого боку, стабілізації гуманітарних процесів у Палестинській автономії заважає конфлікт між Фатахом і Хамасом. Фактично триває гуманітарна ізоляція Сектору Газа та Західного Берегу. У сусідньому Лівані триває протистояння між урядом і Хезболлою. Попри виведення військ з Лівану після ненасильницької «кедрової революції» 2005 р. Дамаск і надалі зберігати вплив на процеси у регіоні. Діяльність Хезболли і Хамасу проходить за потужної ідеологічної підтримки Ірану та Сирії. Водночас, посилення впливу шиїтів у регіоні, особливо в Іраку, Бахрейні, Кувейті, викликає занепокоєння арабських режимів. З іншого боку, серйозна небезпека полягає у іммігрантах, які знаходяться у державах Перської Затоки і фактично неінтегровані у внутрішньонаціональні гуманітарні процеси.

Отже, системний аналіз зарубіжного досвіду управлінсько-регулятивної діяльності арабських країн у гуманітарній сфері дозволяє виокремити низку важливих параметрів державної політики:

- арабські держави забезпечують конструктивну співпрацю (міжнаціональний, міжконфесійний та міжрелігійний діалог) різних спільнот (етнічних та етнокультурних громад, регіональних ідентичностей, конфесій та релігійних організацій);

- держава за допомогою управлінсько-регулятивних інструментів локалізує будь-які прояви антидержавної та антисуспільної діяльності різних етносів, конфесій та релігійних організацій;

- держава сприяє формуванню суто національної ідентичності попри загальний курс на збереження панарабізму та панмагрибізму, водночас простежується тенденція до розвитку загальноарабського гуманітарного простору, зумовлена історичними, мовними, культурними та політичними особливостями регіону;

- з метою вироблення та реалізації державної політики щодо національних меншин та релігії держава здійснює створення відповідних державних інституцій, їхнє кадрове, фінансове, організаційне забезпечення;

- у арабських країнах світу держава виступає інструментом збереження національної, мовної, духовно-світоглядної та конфесійної єдності, з іншого боку, використовує духовні інститути,

мову та релігію як чинник суспільної (національної) консолідації та соціальної стабільності, легітимації існуючих владних режимів;

- арабські держави використовують релігію, релігійні організації та рухи у вирішенні своїх зовнішньополітичних завдань;
- наявність антипрозелітизму та теократії як управлінсько-регулятивних моделей у цій сфері, що співіснують з загальними тенденціями щодо забезпечення релігійних, конфесійних, нетрадиційно-культових прав, потреб та запитів громад, що становлять меншини, засвідчує багатовимірність світового досвіду;
- тривалі збройні конфлікти (Північний Ірак, Південний Судан, Західна Сахара) та їхні наслідки засвідчили безперспективність силового шляху утвердження єдності гуманітарного простору.

З іншого боку, додаткового з'ясування потребують питання участі органів місцевого самоврядування у виробленні та реалізації державної гуманітарної політики арабських країн.

---

1. Омельчук В. В. Механізми формування національної ідентичності у державній політиці зарубіжних країн як чинник єдності гуманітарного простору // Молода нація: Альманах. — 2008. — №1 (46). — С. 38–58; його ж. Особливості реалізації державної політики інтеграції національних меншин у гуманітарні простори держав світу // Молода нація: Альманах. — 2008. — №2 (47). — С. 52–69; його ж. Державна політика створення єдиного гуманітарного простору: зарубіжний досвід // Діалог цивілізацій чи Четверта світова війна: Матеріали П'ятої Всесвітньої конференції, Київ, 25 травня 2006 р. — К.: МАУП, 2007. — С. 273–283.

2. Фадеєва І. Л. Специфика процессов модернизации в исторической ретроспективе // Особенности модернизации на мусульманском Востоке. Опыт Турции, Ирана, Афганистана, Пакистана / Отв. ред.: В. Я. Белокриницкий, И. Л. Фадеева. — М.: Институт востоковедения РАН, 1997. — С. 8–10.

3. Белокриницкий В. Я. Послевоенная модернизация в странах Западной Азии. Общие тенденции и расходящиеся траектории развития // Особенности модернизации на мусульманском Востоке. Опыт Турции, Ирана, Афганистана, Пакистана / Отв. ред.: В. Я. Белокриницкий, И. Л. Фадеева. — М.: Институт востоковедения РАН, 1997. — С. 22.

4. Уткин А. И. Американская футурология международных отношений в XX веке. — М.: Наука, 1990. — С. 85.

5. Сапронова М. А. Высшие органы государственной власти арабских республик. — М.: АСТ: Восток — Запад, 2007. — С. 227–228.

6. Сапронова М. А. Основные черты и особенности функционирования политических систем арабских стран // Политические системы и политические культуры Востока / Под ред. проф. А. Д. Воскресенского. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: АСТ: Восток — Запад, 2007. — С. 142.

7. Арутюнов С. А. Этнографическая наука и изучение культурной динамики // Исследование по общей этнографии / Ред. кол.: Ю. В. Бромлей (отв. ред.) и др. — М.: Наука, 1979. — С. 43.

8. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология / Пер. с англ. Т. И. Шумилиной; под общ. науч. ред. Г. В. Осипова. — М.: Социально-политический журнал, 1994. — С. 194.

9. Зин эль-Абидин Бен Али. Речь произнесенная по случаю национального дня культуры. Картаж, 31 мая 2002 г. // Зин эль-Абидин Бен Али. Великие перемены: Речи и выступления. — М.: Общество дружбы и сотрудничества с зарубежными странами, Союз писателей России, 2003. — С. 297–308.

10. Халидов А. Б. Ислам и арабский язык (некоторые аспекты проблемы) // Ислам: Религия, общество, государство: Сборник статей / Отв. ред.: П. А. Грязневич, С. М. Прозоров. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984. — С. 70–71.

11. Конституция Египта (19 апреля 1923 г.) // Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учеб. пос. / Сост. В. Н. Садилов. — М.: ООО «ТК Велби», 2002. — С. 727.

12. Вавилов В. В. Мавритания. — М.: Мысль, 1989. — С. 72–73.

13. Конституционное право зарубежных стран: Учебник / Под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. 2-е изд, перераб. — М.: Норма, 2008. — С. 957.

14. Примаков Е. М. Ислам и общественное развитие зарубежного Востока // Религии мира: История и современность: Ежегодник 1982 / Ред. кол.: И. Р. Григулевич (предс.) и др. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1982. — С. 30–31. Игнатенко А. А. Исламские концепции социально-экономического и политического развития: Ближний и Средний Восток // Философия и религия на зарубежном Востоке: XX век: Сборник статей / Отв. ред. М. Т. Степанянц. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1985. — С. 210–221.

15. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / Пер. и прим. А. В. Михайлова. — М.: Наука, 1977. — С. 568–569.

16. Голубовская Е. К. Государство и племена в Северном Йемене в 60–70-е годы XX в. // Государственная власть и общественно-политические структуры в арабских странах: История и современность: Сборник статей / Ред. кол.: И. П. Иванова, М. Б. Пиотровский, И. М. Смилянская (отв.

ред.). — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984. — С. 157–171.

17. Валькова Л. В. Роль ислама во внешней политике Саудовской Аравии в 60–70-е годы // Ислам в истории народов Востока: Сборник статей / Отв. ред.: И. М. Смилянская, С. Х. Кямилиев. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1981. — С. 86–87.

18. Телеграмма генерала Катру генералу де Голлю в Лондон. Бейрут, 3 декабря 1941 г. // Шарль де Голль. Военные мемуары: Призыв. 1940–1942 годы / Пер. с фр. Вст. ст. и ред. В. И. Антюхиной-Московченко. — М.: Издательство иностранной литературы, 1957. — С. 694.

19. Шпажников Г. А. Религии стран Африки: Справочник. — 2-е изд., доп. и перераб. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1981. — С. 59.

20. Меркулов К. А. Ислам в мировой политике и международных отношений. — М.: Международные отношения, 1982. — С. 141.

21. Донцов В. Е. Чурилина Т. А. Политические системы монархий Аравийского полуострова // Политические системы и политические культуры Востока / Под ред. проф. А. Д. Воскресенского. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: АСТ: Восток — Запад, 2007. — С. 200.

22. Степанов Р. Н. Некоторые наблюдения относительно современных процессов в исламе (на примере Египта) // Ислам в истории народов Востока: Сборник статей / Отв. ред. И. М. Смилянская, С. Х. Кямилиев. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1981. — С. 185.

23. Игнатенко А. А. Халифы без халифата. Исламские неправительственные религиозно-политические организации на Ближнем Востоке: история, идеология, деятельность. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988. — С. 49.

24. Филоник А. О. Становление высшей школы в Судане // Арабские страны: История и современность (социальные, экономические и политические проблемы). — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1981. — С. 228.

25. Александров И. А. Народная Демократическая Республика Йемен (справочник). — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1976. — С. 259.

26. Ланда Р. Г. Взаимодействие европейской колонизации и алжирского общества XIX в. // Арабские страны: История и современность (социальные, экономические и политические проблемы). — Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1981. — С. 175–180.

27. Родригес А. М. История стран Азии и Африки в новейшее время: Учеб. для вузов. — М.: ТК Велби, Проспект, 2006. — С. 444–445.

28. Брук С. И. Население мира: этнодемографический справочник. — 2-е изд., перераб. и допол. — М.: Наука, 1986. — С. 355. *Asien: Kleines Nachschlagewerk / Hrsg.: Roland Felber; Diethelm Weideman.* — Berlin: Dietz Verl., 1987. — S. 222.

29. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / Пер. з англ. — Харків: Консум, 2000. — С. 542.

30. Вобликов Д. Р. Решение проблемы Юга в Судане (к оценке Аддис-Абебского соглашения 1972 г.) // Национальные проблемы современного Востока: Сборник статей / Отв. ред. М. С. Лазарев. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1976. — С. 67–70.

31. СПІРІ 2007: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека / Пер. з англ. Стокгольмський міжнародний інститут дослідж. миру. УЦіЕПД ім. О. Разумкова; Ред. кол. укр. вид.: Л. Шангіна (гол. ред.) та ін. — К.: Заповіт, 2008. — С. 131–132.

32. Кууз А. А. Западная Сахара: этнополитическая ситуация // Расы и народы. Современные этнические и расовые проблемы: Ежегодник / Ред. кол.: И. Р. Григулевич (отв. ред.) и др. — Вып. 10: 1980. — М.: Наука, 1980. — С. 173–183.